

بازشناسی مولفه های معنایی کوچه های شهر ایرانی - اسلامی مطالعه موردی: بافت تاریخی شهر ساری

رسول عبدی ملک کلایی^۱، عبدالمجید نور تقانی^۲، مهدی سعدوندی^{۳*} (نویسنده مسئول)

^۱ دانشجوی دکتری دانشگاه هنر اصفهان

^۲ استادیار دانشگاه گلستان

^۳ استادیار دانشگاه هنر اصفهان

(تاریخ دریافت: ۹۹/۰۱/۲۹ تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۷/۲۲)

چکیده

از گذشته های دور کوچه بخش مهمی از فضاهای شهری در بافت شهرهای ایران محسوب می شد به گونه ای که در کنار نقش کارکردی خود برای تامین ارتباط و دسترسی محل رخداد بسیاری از فعالیت های اجتماعی و فرهنگی نیز بود. بسیاری از این رفتارهای اجتماعی بر مبنای منظومه ای از معانی رخ می دهند. برای انجام این پژوهش کوچه های بافت تاریخی شهر ساری بعنوان نمونه کالبدی - فرهنگی انتخاب شد چرا که این شهر سابقه ای طولانی در شهرسازی پیش و پس از اسلام داشته و تحولات مختلفی را پشت سر گذاشته است. این پژوهش بر مبنای روش تحقیق تحلیل عامل اکتشافی که شاخه ای از تحقیق همبستگی است انجام شده و با شیوه تحلیل ماتریس کواریانس صورت گرفته است. این تحقیق بدنبال اکتشاف منظومه معانی پنهان در پس رفتارها و فعالیت های جاری در کوچه های بافت تاریخی این شهر است. برای بدست آوردن ابزار سنجش مناسب در ابتدا تعدادی مصاحبه نیمه ساختار یافته با تعدادی از اهالی صورت گرفت و از نتایج، بخشی از معانی کوچه استخراج گردید. با روش مشاهده، فعالیت های جاری در کوچه ها در طول مدت پژوهش ثبت شد و نتایج در جدول هدف - محتوی پیاده شد. معانی بدست آمده با منابع اسنادی تکمیل شد و سپس پرسشنامه اولیه تهیه شد و بین نمونه آماری توزیع و نتایج اولیه بدست آمد. با توجه به نتایج، این پرسشنامه اصلاح و پرسشنامه نهایی تهیه شد و بین جامعه آماری توزیع و نتایج نهایی جمع آوری گردید. نتایج پژوهش نشان دهنده تداوم سنت و ارزش های اجتماعی بر گرفته از تعالیم اسلامی در ترکیب با فرهنگ ایرانی در بافت های تاریخی است. کسب احترام و تایید اجتماعی از مهمترین ارزش های سکونت در مکان و تداوم آن در فرهنگ ایرانی - اسلامی است. در مدل نهایی پژوهش نقش سایر مولفه های مؤثر در شکل گیری شبکه معانی کوچه نشان داده شده است.

واژگان کلیدی: مولفه های معنایی، انتظام معنا، کوچه، بافت تاریخی.

مقدمه

عوامل و پدیده‌های مختلفی در شکل‌گیری بافت‌های شهری تأثیر دارند. هرچند در بسیاری از تحقیقات به عوامل مادی و محیطی اشاره شده است اما به نظر می‌رسد به عوامل انسانی از جمله معنای محیط ساخته شده کمتر پرداخته شده است، موضوعی که در سال‌های اخیر توجه بیشتری را به خود جلب کرده است. اعتقادات و باورها نقش مستقیمی بر شکل‌گیری برخی فضاهای آیینی و عمومی و چگونگی استقرار آن‌ها داشته‌اند (سلطان‌زاده، ۱۳۶۲). بسیاری از محققان بر اثرپذیری ساختار شهر از الگوهای نمادین و معنایی تأکید کرده‌اند (لیب‌زاده و حمزه‌نژاد، ۱۳۹۷). موضوع معناگرایی در ساختار شهرهای اسلامی و چگونگی تجلی آن موضوعی است که بر سر آن اختلافات زیادی بین پژوهشگران وجود دارد. به هر صورت شهر یک محیط مصنوع به شمار می‌رود و شکل کلی آن بدلیل ابعاد و پیچیدگی آن برای بسیاری از افراد قابل ادراک نیست (حبیب، ۱۳۸۵). اما فرد برای ادامه حیات نیاز به ارتباط موثر با محیط پیرامونی خود دارد و در صورت وجود یک ارتباط پر معنا میان فرد و محیط کیفیت زندگی می‌تواند بسیار ارتقا یابد. کوچه‌های شهر فضاهای باز و عمومی‌ای هستند که فرد بلافاصله پس از خانه که در مالکیت و تعلق وی می‌باشد بدان قدم می‌گذارد و از این رو اهمیت زیادی دارد. این امر بخصوص در بافت‌های سنتی کاملاً در سلسله مراتب دسترسی رعایت می‌شود بصورتیکه فرد پس از خروج از کوچه محل زندگی وارد خیابان یا محورهای اصلی شهر می‌شود که با مراکز شهری و بازار ارتباط داشتند. چنین ساختاری در شهرهای اسلامی باعث همخوانی سبک زندگی و اصول فرهنگی ایرانی - اسلامی شده است. مفهوم شهر اسلامی مبتنی بر کامل بودن نظام ارزشی اسلام است که تمام الگوهای رفتاری را در جامعه اسلامی سازمان می‌دهد. این تأثیر در ذهن کاربران فضا که از آن بعنوان اسکیمای یاد می‌شود در مولفه‌هایی همچون دین نمود دارد. به نظر می‌رسد این مفاهیم در سازماندهی فضاهای شهری و از جمله کوچه‌ها نقش و جایگاه ویژه‌ای داشته باشند.

شکل‌گیری معنا مرحله‌ای مهم در ایجاد ارتباط موثر میان فرد و محیط پیرامونش به شمار می‌رود. برخورد اولیه با مکان منجر به شکل‌گیری شناخت اولیه می‌گردد و این شناخت در طول زمان با همراهی رخدادهای تاریخی و اجتماعی عمق می‌گیرد و در نهایت به دلبستگی مکانی منجر می‌شود. در این مقطع حس مکان و هویت مکانی شکل می‌گیرد. پژوهش‌های متعددی افزایش حس تعلق مکانی با گذشت زمان را مورد تأیید قرار می‌دهند (Lewicka, 2011).

مبانی نظری پژوهش

بافت قدیم شهر ساری قدمتی چند صد ساله دارد و در خود باورها و سنت‌های بسیاری را محفوظ داشته است. اخیراً شهرداری ساری با رویکردی سنت‌گرایانه اقدام به اجرای تعدادی پروژه

Archive of SID

برای احیای هویت بومی شهر نموده است. این گرایش در سایر مقولات اجتماعی، فرهنگی و مذهبی نیز به چشم می‌خورد. بیشتر این فعالیتها در محدوده بافت هسته تاریخی صورت می‌گیرد. این منطقه سمبل هویت، تاریخ و اصالت اهالی شهر می‌باشد. با این وجود در دهه‌های متوالی شاهد افول توجه به حفظ و نگهداری سرمایه‌های فرهنگی موجود در این بافت تاریخی بوده ایم. بیشتر سرمایه‌های فرهنگی محسوس در در تفسیر روایت ناقص هستند و مابقی نیز بسادگی با عملکرد اصلی شان در تضاد هستند. چرا که این سرمایه‌ها نمی‌توانند بصورت مجزا توسعه یابند بلکه می‌بایست در ارتباط با عملکرد سنتی شان حرکت کنند.

از دیدگاه روان‌شناسی محیطی - تعلق به یک مکان خاص از جنبه روان‌شناسی محیطی و هویت خود مکان هم قابل تفسیر است (Seetha Low). در روان‌شناسی محیطی، تعلق به مکان به ادراک فرد از محیط یا یک فضای خاص بستگی دارد. نگرش فرهنگی به مقوله حس مکان و تعلق به آن، امکان تجربه کردن آن را از طریق تحلیل مکان از طریق نمادهای مشترک فرهنگی ممکن می‌سازد. این را می‌توان به تسهیل در ادراک و ماندگاری ارتباط میان مولفه‌های شکل دهنده شبکه انتظام معنایی کوچک مرتبط دانست، به عبارتی می‌توان پیش‌بینی کرد که شبکه معنایی نقشی تسهیل‌گر و میانجی در ایجاد ارتباط میان افراد و محیط ساخته شده داشته باشد و از سوی دیگر محیط ساخته شده بر فرایندهای رفتاری افراد نقشی مداخله‌گر داشته باشد. با توجه به پیشینه مباحث هویتی و فرهنگی، حس انسانی به یک مکان و تعلق خاطر به آن می‌تواند به شکل شبکه معنایی سیاسی - تاریخی و اجتماعی - فرهنگی هم ایجاد شود؛ این در مورد مکان مندی اسطوره‌ای و تاریخی صادق است (Gustafson, 2001).

پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهش‌های متعددی در حوزه معنای محیط شهری صورت گرفته و مقالات بسیاری نیز به بررسی نظریات و مفاهیم اسلامی در شهرهای قلمرو اسلام پرداخته‌اند. در بسیاری از این مقالات به چگونگی تجلی نظریات اسلامی همچون وحدت و سلسله مراتب در شکل شهر پرداخته شده است. اما این تجارب بسیار انتزاعی هستند و بیشتر به مکانهای خاص تاریخی مربوط هستند و فضاهای عمومی عادی و معمولی همچون کوچه‌های شهر کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند. همچنین کمتر به امور روزمره و قابل لمس برای افراد عام پرداخته شده و مفاهیمی که در شکل‌گیری تجارب زندگی روزمره نقش دارند کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند. در حالیکه تجربه فضایی ارتباط دوسویه میان فرد با گروه و گروه با مکان موجب پذیرش و شناخت معنای مکان می‌شود که در زمینه‌های فرهنگی روی می‌دهد، ولی اثرپذیری‌های متعددی از رویدادهای اجتماعی، سیاسی، تاریخی و فرهنگی دارد که بر شبکه معنایی شکل گرفته اثر می‌گذارد و امکان بازآفرینی حس تعلق به مکان را تقویت می‌کند (فلاح، ۱۳۸۵).

متخصصین مورد راستی آزمایی قرار گرفت و نتایج آن بر اساس جدول هدف -محتوی مورد بررسی قرار گرفت تا مشخص گردد که آیا عواملی که مورد پرسش بوده اند همانهایی هستند که نتایج بدست آمده آن‌ها را تایید می‌کنند یا خیر. بدین ترتیب در این پژوهش به خاطر ارتباط متغیرهای مستقل و وابسته آن با اطلاعات کیفی، در ابتدا به شناسایی مولفه‌های معنایی موجود در مکان پرداخته ایم. اطلاعات مربوط به عنوان متغیرهای قابل بررسی در موضوع پژوهش نیاز به توصیف و تشریح از دیدگاه هنجاری داشت و با توجه به فرضیه‌هایی که در این زمینه مطرح بوده، به سراغ روشهایی از پژوهش رفته ایم که به ما در فهم بیشتر انتظام معنا و ارتباط میان مولفه‌های معنایی کمک می‌کند.

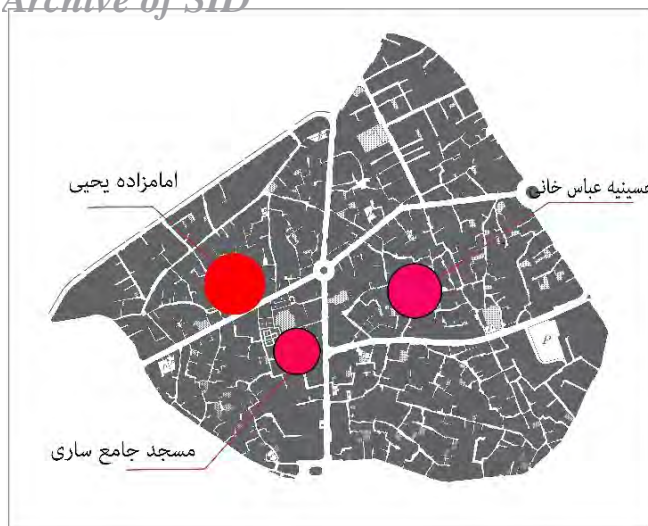
در خصوص اینکه چگونه محیط ساخته شده بر سازماندهی فعالیتها تاثیر می‌گذارد دو دیدگاه غالب است: اول اینکه ویژگیهای محیط با فراهم کردن فرصت برای ایجاد ارتباط میان افراد می‌توانند بر شکل‌گیری تعاملات موثر باشند و دیدگاه دوم اینست که ویژگیهای محیط ساخته شده بر اساس معانی آن برای گروه‌های مختلف قومی باعث ایجاد تعاملات می‌گردد. بعنوان مثال روابط حسنه با همسایگان و رعایت حقوق آنان از جمله ارزش‌های اسلامی محسوب می‌گردد. همسایگی صرفا به معنای مجاورت یا همزیستی نیست، بلکه در معنایی بالاتر همسایگان حامی و پشتیبان یکدیگر هستند (سالاری پور و دیگران، ۱۳۹۷). براساس "نظریه غایت- ابزار" و "مدل ساختار معنایی" «در روابط بین مردم و محیط سه نوع معنا را می‌توان در نظر گرفت» (کولن، ۲۰۱۱). نخست آن معنایی است که از ارتباط فعالیتها با خصوصیات خاص قرارگاه حاصل می‌شود؛ این نوع معنا قابلیت نامیده می‌شود. برای مثال نشستن در پارک زیر سایه درخت لذت فراهم می‌کند. دومین معنا معنایی است که به فعالیت الحاق می‌شود. برای مثال خوردن غذا همراه با دوستان به معنای تقسیم کردن چیزی بین خود و دیگران است. سومین مورد معنایی است که به خصوصیات الحاق می‌شود. برای مثال داشتن یک باغ به افراد لذت از طبیعت می‌دهد. با بررسی زنجیره از سوالات "انجام چه فعالیت‌هایی در کوچه و محیط پیرامونی اهمیت دارد" و "انجام این فعالیت‌ها برای آن‌ها چه معنایی دارد"، "انتخاب این کوچه برای سکونت چه دلایلی داشته" و اینکه "چه فضاهایی برای آن‌ها جذابیت بیشتری دارد" و در نهایت اینکه "دلیل جذابیت محیط برای افراد چیست" می‌توان نسبت به معنایی کوچه آگاهی یافت. این روشی است که در مصاحبه‌های صورت گرفته در این پژوهش پی گرفته شد و نتایج آن در پژوهش نشان داده شده است.

در مرحله بعدی کلیه معانی و مفاهیمی که مرتبط با موضوع بودند در چند دسته بندی کلی قرار گرفتند که در جدول شماره ۱ نشان داده شده اند. دسته بندی این مفاهیم بر اساس ارتباط درونی میان این مفاهیم صورت گرفته است.

تجربه مکان در حقیقت امر، یک تجربه حسی کلی است که از طریق ادراک حسی انسان قابلیت ظهور و بروز دارد (Shamai, 1991). شبکه معنایی که از این طریق شکل می‌گیرد، در مرتبه نخست، با ارسال و دریافت پیام بین فرد و مکان شروع می‌شود. در مرحله بعدی، به تدریج معنا، نشانه و مفهوم محیطی از مکان اخذ می‌گردد؛ سپس به مرحله پیوند دادن معنا می‌رسیم که با ربط دادن معانی به هم، مرحله همسان سازی روی می‌دهد و ادراک از حالت تکرار پیام‌ها خودداری می‌کند. ادراک انسانی در مرحله بعدی شبکه معنایی، به معنای مکان وحدت می‌بخشد و آن را شخصی سازی می‌کند (Alexander, 1977). در مراتب بالاتر این تعیین فضایی، برون دادهای شبکه معنایی نمودار می‌شوند که شامل مواردی هم چون: حس آگاهی، شناخت، تعلق خاطر، تعهد اخلاقی، وفاداری و در نهایت گذشتن از خود به خاطر حفظ فضای مکان مند بروز می‌کند که همه این‌ها به رفتار فرد در آن مکان شکل می‌دهد. نیروی درونی که انسان را به بازگشت دوباره به یک مکان سوق می‌دهد، یا از حضور در مکان خاصی باز می‌دارد، همین شبکه معنایی - ذهنی است که سودمندی از حضور در یک مکان و یا مشارکت در فعالیت‌های جمعی و انفرادی در یک مکان را موجب می‌شود. دسته بندی فعالیت‌هایی که در مکان صورت می‌گیرد بر اساس نظر یان گل می‌تواند به سه دسته فعالیت‌های ضروری، فعالیت‌های انتخابی و فعالیت‌های اجتماعی باشد (Gehl, 2008). زندگی ساکنین در محله و روابط اجتماعی آنان با یکدیگر بر اساس اصول فرهنگی اسلام شکل می‌گرفت به گونه‌ای که روابط حسنه با همسایگان و احترام به آنان جزء توصیه‌های موکد اسلام به شمار می‌آمد و افراد سعی در رعایت آن داشتند. به عبارتی هر فعالیت بر اساس یک معنا رخ می‌دهد و در صورت تضعیف معانی، شکل فعالیت‌ها و روابط نیز تغییر می‌کند.

روش پژوهش

این تحقیق بر مبنای روش تحقیق تحلیل عامل اکتشافی که شاخه‌ای از تحقیق همبستگی است انجام شده و با شیوه تحلیل ماتریس کواریانس صورت گرفته است. این تحقیق بدنبال اکتشاف منظومه معانی پنهان در پس رفتارها و فعالیت‌های جاری در کوچه‌های این بافت تاریخی است. در ابتدا به دلیل عدم وجود ابزار سنجش متناسب با مساله پژوهش با روش پیمایش اکتشافی به منظور آشکار نمودن مولفه‌های شکل دهنده شبکه معنایی کوچه و ارتباط میان این مولفه‌ها مصاحبه‌هایی با تعدادی از افرادی که دارای سابقه سکونت در بافت‌های قدیمی شهر داشته اند صورت گرفت. در این مصاحبه‌ها که به صورت نیمه ساختار یافته ترتیب داده شده بود زنجیره‌ای از پرسشها در خصوص نحوه فعالیت‌های رفتاری و چرایی این رفتارها صورت گرفت. در گام بعدی متن مصاحبه‌ها پیاده سازی گردید و در آن‌ها مولفه‌های شکل دهنده شبکه معنایی استخراج گردید. نتایج توسط یک گروه دیگر از

نقشه شماره ۱: موقعیت کوچه‌های مورد بررسی در بافت هسته تاریخی

در کنار این کوچه‌های تاریخی بناهای شاخص و مهمی نیز وجود دارند که هر یک از اهمیت خاصی برخوردار هستند و از جاذبه‌های گردشگری منطقه به شمار می‌روند و می‌توان آن‌ها را جزء سرمایه‌های فرهنگی ملموس منطقه دسته بندی کرد. این بناها بخصوص بناهای مذهبی مرکز بسیاری از فعالیت‌های عمومی و اجتماعی بشمار می‌روند و اهالی در بسیاری از مصاحبه‌ها به آن‌ها اشاره نموده‌اند. بناهای مذهبی همچون امامزاده عباس، امامزاده یحیی و امامزاده زین العابدین که جایگاه مهمی در فرهنگ ایرانی-اسلامی مردم بومی منطقه دارند و نیز تکایا و مساجدی همچون مسجد جامع ساری، تکیه اصفهانی‌ها و حسینیه عباس خانی که نقش پر رنگی در مرکزیت فعالیت‌های مذهبی دارند از جمله آنهاست که می‌توان به آن‌ها اشاره کرد. ترکیب فعالیت‌های مذهبی با فرهنگ و سنت جاری در این ناحیه به گونه‌ای است که تفکیک آن‌ها از یکدیگر بسیار مشکل است.

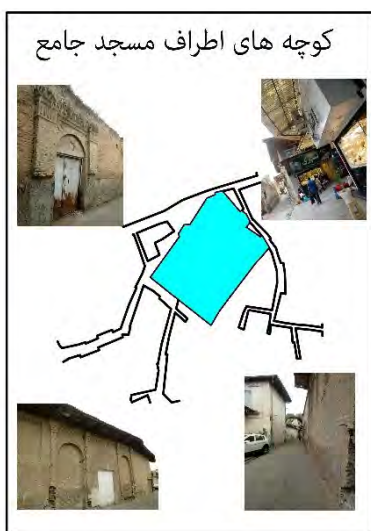
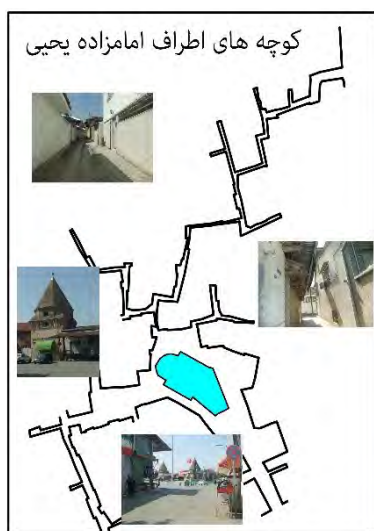
جدول شماره ۱: دسته بندی معانی مستخرج از مصاحبه‌ها و منابع اسنادی

دسته بندی معانی	معانی
معانی اجتماعی	احترام و تایید اجتماعی-تعلق اجتماعی-روابط اجتماعی-اعتماد اجتماعی-تعاملات اجتماعی-مشارکت اجتماعی-سنت
معانی کارکردی	آشنایی-رفت و آمد-قلمرو-دسترسی-بازی کودکان-سرگرمی-آرامش-تامین نیاز روزمره-زیبایی
معانی درونی	آزادی-پیوند عاطفی-خاطره-رضایت درونی-سربلندی-افتخار

این معانی در تهیه پرسشنامه نهایی مورد استفاده قرار گرفت و در بین جمعیت آماری پژوهش توزیع و نتایج جمع‌آوری شد. این نتایج در نرم افزار Spss وارد شد و در تحلیل‌های آماری مورد استفاده قرار گرفت.

تحلیل داده‌های کیفی پژوهش

به منظور شناخت دقیق‌تر محدوده پژوهش سه محدوده در بافت هسته تاریخی با مرکزیت سه مکان مذهبی شاخص در بافت انتخاب گردید و فعالیت‌های مردم در این محدوده‌ها در طی زمان پژوهش که بیش از یکسال بطول انجامید با تکنیک عکس برداری ثبت گردید. محدوده‌های پژوهش شامل کوچه‌های اطراف مسجد جامع ساری، کوچه‌های اطراف امامزاده یحیی و کوچه‌های اطراف حسینیه عباس خانی در محور کلبادی بوده‌اند. نقشه شماره ۱ موقعیت مکانی این مکانها را در بافت تاریخی شهر ساری نشان می‌دهد و در نقشه شماره ۲ وضعیت این بافتها به تصویر کشیده شده است.

نقشه شماره ۲: محدوده کوچه‌های مورد بررسی

تصویر شماره ۱: امامزاده یحیی، مسجد جامع ساری و حسینیه عباس خانی

جدول شماره ۲: نتایج مشاهده مستقیم فعالیت‌ها از فروردین ۹۷ تا دی ۱۳۹۹

	صحت با همسایه‌ها (همنوع دوستی)	۲		سلام و علیک با همسایه‌ها (کسب احترام متقابل)	۱
	ایستادن در صف نانوایی (فعالیت اشتراکی)	۴		خرید از مغازه (تامین نیاز روزمره)	۳
	نظافت کوچه (وظیفه اجتماعی)	۶		ایستادن سر کوچه (اعلام حضور)	۵
	کاشت درخت و گل (اعلام حضور-لذت)	۸		نظافت جلوی خانه (وظیفه اجتماعی)	۷
	دستفروشی (تامین نیاز-فعالیت روزمره)	۱۰		ایباری و نگهداری گیاهان (نزدیکی به طبیعت)	۹
	مراسم تاسوعا و عاشورا (سنت)	۱۲		بازی بچه‌ها (لذت-یادگیری اجتماعی)	۱۱

	مراسم چهارشنبه سوری (حضور - همراهی)	۱۴		مراسم نیمه شعبان (سنت-فعالیت اجتماعی)	۱۳
	تشییع جنازه (سنت - فعالیت اجتماعی)	۱۶		استقبال از حاجی (سنت-فعالیت اجتماعی)	۱۵
	بدرقه مسافر (سنت - همراهی)	۱۸		مراسم ختم (سنت-همدلی)	۱۷
				نذری دادن (سنت-فعالیت اجتماعی)	۱۹

تحلیل یافته ها

از آنجا که در این پژوهش سوالات متعددی مطرح بود روش تحلیل عاملی اکتشافی برای طبقه بندی و ساختاردهی متغیرها مورد استفاده قرار گرفت. در تحلیل عاملی هدف اصلی پژوهش اینست که تعداد به نسبت کوچکی از موضوعات، ابعاد، مولفه ها یا عوامل زیربنایی مجموعه نسبت به بقیه متغیرها مورد شناسایی قرار گیرد (میرز و همکاران، ۲۰۰۳). به همین جهت فرایند پژوهش تحلیل عاملی در دو مرحله انجام شد. ابتدا، همه متغیرها در تحلیل عاملی بصورت همزمان وارد شدند. پس از آنکه بر اساس تحلیل صورت گرفته (جدول شماره ۳) کفایت داده های آماری مورد تایید قرار گرفت مرحله بعدی پژوهش انجام شد.

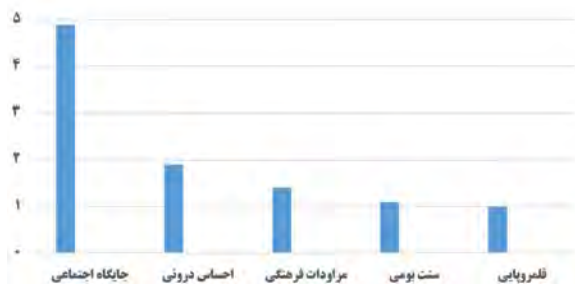
جدول شماره ۳: کمیت KMO و آزمون کرویت بارتلت

مقادیر شاخص	
شاخص KMO	۰,۷۷۶
آزمون بارتلت	کای دو
	درجه آزادی
	سطح معنی داری
	۸۲۳۳,۲
	۱۴۸۵
	۰,۰۰۰

نتایج شاخص KMO (۰,۷۷۶) و معنی داری آزمون بارتلت (۰,۰۰۰) برای تحلیل انجام شده، حاکی از این است که کفایت داده ها در مورد سنجش سازه مورد نظر تامین شده است.

با توجه به تعداد بالای سوالات، در این جدول تنها عواملی که مقدار ویژه آن ها بالاتر از یک هستند، گزارش شده اند. تعداد ۱۶ عامل اصلی در این متغیرها استخراج گردیده است که مقدار ویژه آن ها بالاتر از یک است. این ۱۷ مولفه در مجموع ۶۶,۰۰ درصد از کل تغییرات واریانس متغیرها را تبیین کرده اند.

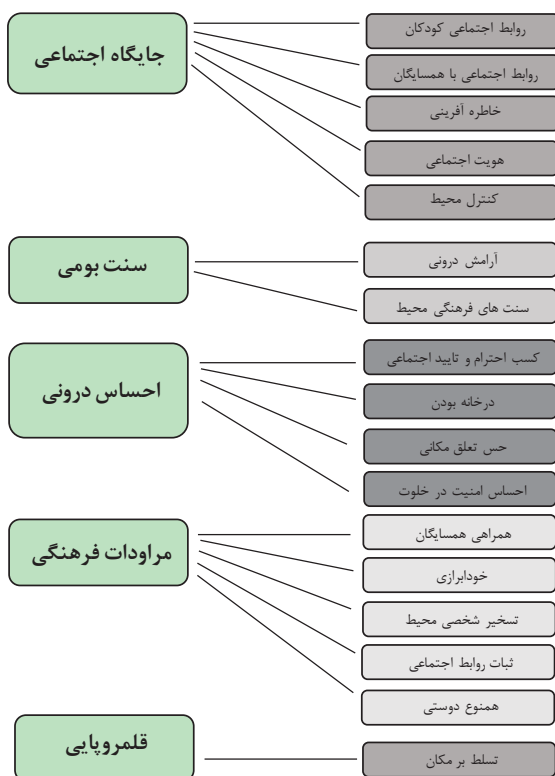
به منظور تحلیل دقیق فعالیت ها در جامعه آماری یک پرسشنامه با ۵۶ سوال طراحی و توزیع گردید. تعداد ۳۸۴ پاسخنامه جمع آوری و نتایج آن پیاده گردید. تحلیل داده ها نشان داد که در میان گویه ها ۱۷ مورد دارای بار معنایی قابل قبول هستند. در تحلیل عاملی با تعداد بالای متغیرها که حول یک مفهوم مرکزی پرسیده شده اند، قاعدتا باید اکثر متغیرها ذیل یک مولفه اصلی قرار گیرند. در این پژوهش نیز چنان که در جدول فوق مشخص است، اکثر متغیرها ذیل مولفه اصلی طبقه بندی شده اند و بقیه مولفه ها با سوالات کمتری نمایندگی شده اند. بنابراین برای بهبود سطح تحلیل، بر اساس نقطه برش مولفه اصلی، سوالات به دو گروه تقسیم شده و در داخل هر کدام از گروه ها در گام دوم اقدام به تحلیل عاملی مجدد شده است. بر اساس این راهبرد دو مرحله ای، ۱۷ مولفه مستخرج در گام اول، به صورت مشخص تر و متوازن تری نمایان شده اند و برای تحلیل از استحکام مناسب تری برخوردار هستند.

نمودار شماره ۲: نمودار منظومه‌های معنایی پنهان کوچه

یافته‌های پژوهش

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که بسیاری از عوامل معنایی تشکیل دهنده شبکه معنایی کوچه در فعالیت‌های رفتاری‌ای ریشه دارند که خود یا ریشه در مذهب دارند و یا حداقل مورد تایید تفکر مذهبی هستند. نتایج پژوهش بر وجود ۱۷ عامل اصلی دلالت دارند که عمده‌ترین عوامل می‌باشند. این عوامل به شرح نمودار ذیل می‌باشند. با توجه به اطلاعات مندرج در مقاله برخی از این مولفه‌ها دارای ارتباطی متقابل با یکدیگر هستند.

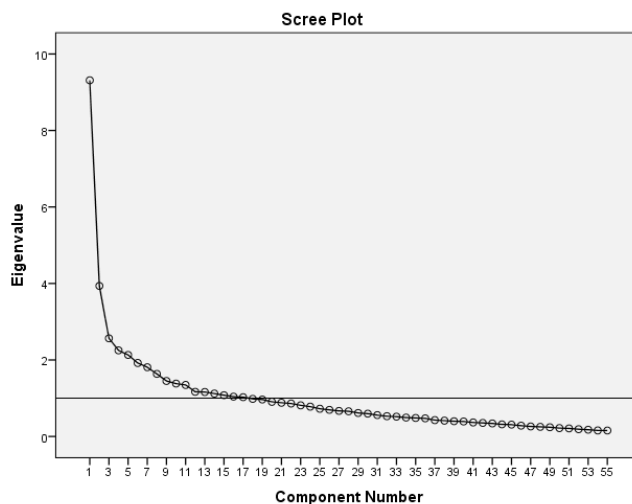

نمودار شماره ۳: مدل ارتباط مولفه‌های معنایی کوچه

با توجه به ماهیت اکتشافی این پژوهش و تلاش در راستای تدوین مدل روابط متغیرها، بهترین شیوه برای دستیابی به نظام روابط متغیرها، بهره‌گیری از یافته‌های تحلیل عاملی در بخش قبلی و تدوین مدل‌های اندازه‌گیری است. در نهایت پس از انجام همه مراحل فوق مدل پژوهش حاضر که مستخرج از نتایج تجلیل عاملی در بخش قبلی است، شامل پنج عامل پنهان و ۱۷ متغیر به شرح مدل مفهومی در نمودار ۴ ارائه گردیده است.

جدول شماره ۴: واریانس تبیین شده کل

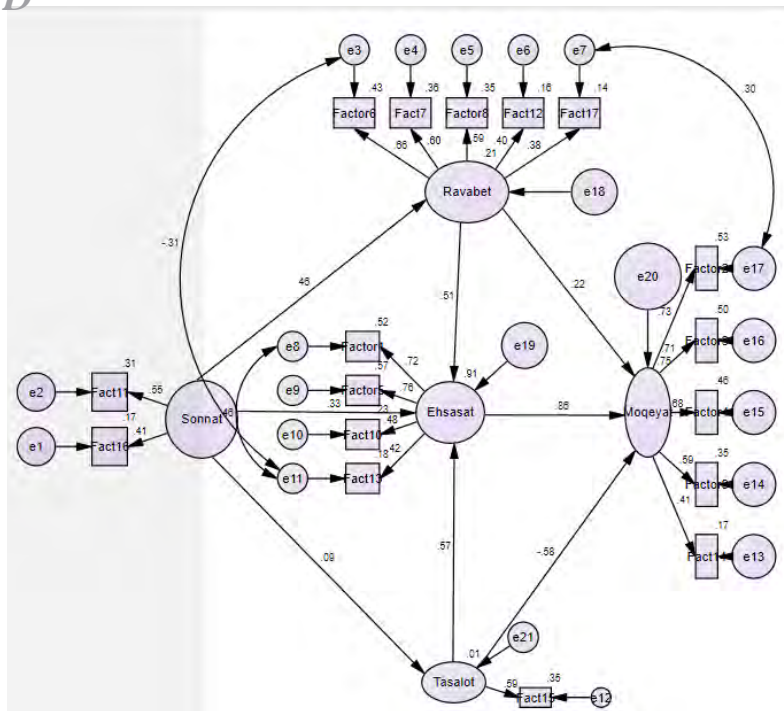
مولفه	کل	درصد واریانس	درصد جمعی
۱	۹,۳۱۲	۱۶,۹۳۱	۱۶,۹۳۱
۲	۳,۹۳۷	۷,۱۵۷	۲۴,۰۸۹
۳	۲,۵۶۶	۴,۶۶۶	۲۸,۷۵۵
۴	۲,۲۵۲	۴,۰۹۴	۳۲,۸۴۸
۵	۲,۱۳۲	۳,۸۱۶	۳۶,۷۲۴
۶	۱,۹۲۱	۳,۴۹۲	۴۰,۲۱۷
۷	۱,۸۱۱	۳,۲۹۲	۴۳,۵۰۹
۸	۱,۶۳۵	۲,۹۷۲	۴۶,۴۸۱
۹	۱,۴۵۱	۲,۶۳۸	۴۹,۱۱۹
۱۰	۱,۳۸۲	۲,۵۱۲	۵۱,۶۳۱
۱۱	۱,۳۴۷	۲,۴۴۹	۵۴,۰۸۰
۱۲	۱,۱۶۸	۲,۱۲۴	۵۶,۲۰۴
۱۳	۱,۱۶۲	۲,۱۱۲	۵۸,۳۱۶
۱۴	۱,۱۲۱	۲,۰۳۹	۶۰,۳۵۵
۱۵	۱,۰۷۹	۱,۹۶۲	۶۲,۳۱۷
۱۶	۱,۰۴۱	۱,۸۹۳	۶۴,۲۱۰
۱۷	۱,۰۰۰	۱,۴۲۱	۶۶,۰۰۰

نمودار شماره ۱: نمودار اسکریپال مولفه‌های معنایی کوچه

تحلیل شبکه ارتباطی متغیرهای تحقیق و عوامل اکتشافی

این نتایج از نظر روابط درونی مجدداً مورد بررسی قرار گرفت و نتایج نشان داد که در بین این هفده عامل ۴ منظومه معنایی پنهان وجود دارد که در نمودار شماره ۲ نشان داده شده است.

نمودار شماره ۴: مدل پژوهش بر اساس ضرایب استاندارد رگرسیونی

ترکیب شده و مجدداً در شکل محیط باز تولید می‌شود و در طول زمان تجلی کالبدی می‌یابد. به همین جهت به نظر می‌رسد دلیل جذابیت محیط برای تداوم سکونت تطبیق آن با شبکه معانی ذهنی افراد باشد. چرا که آنچه در روابط اجتماعی بدنبال آن هستند را در این محیط به آسانی بدست می‌آورند. این امر تاییدی است بر تاثیر تفکر و اندیشه مردم بر ساختار شهر. از آنجا که بخش عمده مفاهیم اجتماعی و فرهنگی برگرفته یا در ارتباط با آرا و اندیشه‌های ایرانی-اسلامی می‌باشد به همین جهت در بسیاری پژوهش‌ها مولفه‌ها با یکدیگر همسو خواهند بود. هرچند ممکن است در بسیاری موارد تجلیات کالبدی بر جای مانده با آن شکل آرمانی جامعه اسلامی در تطابق نباشد اما همواره می‌توان نشانه‌هایی از این رویکرد بسوی آن مفاهیم نمادین را در کوچه پس کوچه‌های بافت‌های تاریخی شهرهای ایران مشاهده کرد. توجه به این نکته نیز لازم است که بسیاری از شاخص‌های اسلامی اصولاً مفاهیمی درونی هستند و قابلیت کمی سازی ندارند.

فهرست منابع و مراجع

- آلمن، اروین (۱۳۸۲)، محیط و رفتار اجتماعی: خلوت، فضای شخصی، قلمرو و ازدحام، ترجمه علی نمازیان، دانشگاه شهید بهشتی، مرکز چاپ و انتشارات ۲.
- حبیب، فرح (۱۳۸۵)، کند و کاوی در معنای شکل شهر، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲، ۱۴-۵.
- سالاری پور، علی اکبر؛ رضایی، حمیدرضا؛ زالی، نادر و مریم صفای کارپور (۱۳۹۷)، «بررسی کیفیت روابط همسایگی درون محله ایرانی اسلامی و نقش آن در دل بستگی به مکان - مطالعه موردی: محله ساغریسان شهر رشت»، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی-اسلامی، سال نهم، شماره ۳۴، ۳۵-۴۶.

نمودار فوق مدل پژوهش بر اساس ضرایب استاندارد رگرسیونی را نشان می‌دهد. بر اساس نتایج حاصل مشاهده می‌شود قوی‌ترین رابطه ساختاری بین سازه تسلط بر مکان و احساسات درونی فردی با میزان ۰٫۶۳ قابل مشاهده است. رابطه هر سه متغیر واسطه با متغیر وابسته (جایگاه اجتماعی) معنی دار شده است.

بر اساس داده‌های بدست آمده پس از محاسبه اثرات مستقیم و غیر مستقیم متغیرهای مستقل بر جایگاه اجتماعی فرد در جامعه، متغیر احساسات درونی با شدت رابطه ۰٫۸۵۸ بالاترین اثر مستقیم را داشته است. اثر مستقیم مرادفات فرهنگی برابر با ۰٫۲۲۴ شده است و متغیر قلمروپایی نیز با مقدار رابطه ۰٫۵۷۹- تأثیری قوی و منفی بر متغیر جایگاه اجتماعی فرد در جامعه دارد. بررسی اثرات غیر مستقیم متغیرهای مستقل بر ابعاد جایگاه اجتماعی فرد در جامعه نشان می‌دهد سازه تسلط بر مکان بر جایگاه اجتماعی فرد در جامعه تأثیر منفی دارد. قوی‌ترین اثرات غیر مستقیم بر ابعاد متغیر جایگاه اجتماعی فرد در جامعه مربوط به متغیر احساسات درونی است.

نتیجه گیری

در پایان از مجموع یافته‌های این پژوهش می‌توان چنین نتیجه گرفت که مولفه‌های تشکیل دهنده شبکه معنایی کوچه در مناطق مختلف کم و بیش بر یک ساختار واحد تکیه دارد. در این ساختار معانی از فعالیت‌های رفتاری و شکل کالبدی فضاهای عمومی (کوچه در این پژوهش) منتج می‌گردد. این مولفه‌های معنایی در ترکیب پیچیده‌ای با یکدیگر شبکه معنایی کوچه را پدید می‌آورند که در ذهن کاربران فضا ثبت می‌گردد. این ساختار ذهنی در طول نسل‌های مختلف با مفاهیم اجتماعی و فرهنگی

25. Kaufman, S. (1986), *The Ageless Self: Sources of Meaning in Late Life*. University of Wisconsin, Madison.
26. Marcus, C. C. (1995), *House as a mirror of self. Exploring the deeper meaning of home*. Berkeley, CA: Conari Press.
27. Myers J. N. , Myers L. A. and Omer C. T. (2003), "Exploring the Term of the Auditorclient relationship and the quality of Earnings: A case for Mandatory Auditor rotation?," *The Accounting Review*, Vol. 78, Issue 3, 779-799.
28. Rapoport, Amos (1982), *The Meaning of Built Environment*.
29. Relph, Edward, (1976), *Place and Placelessness*. London: Pion.
30. Sennett R (1990), *The Conscience of the Eye*. New York: Norton & Company.
31. Shamai, Shmuel (1991), "Sense of Place: An Empirical Measurement", *Geoforum*, vol. 22, no 3, 347-358
32. Sime. D. Jonathan (1986), "Creating places or designing spaces", *Journal of Environmental Psychology*, vol 6, 49-63.
33. Tuan, Yi-Fu, (1975), "Place; An Experiential Perspective", *Geographical Review*, vol 65, no. 2, 151-165.
34. Zingmark, K, Norberg, A. , & Sandman, P. o. (1995), "The experience of being at home throughout the life span. Investigation of persons aged from 2 to 102", *International Journal of Aging and Human Development*, 41(1), 47-62.

۴. سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس و الهه حجازی (۱۳۹۳)، **روش های تحقیق در علوم رفتاری**، نشر آگه، تهران.
۵. سعدوندی، مهدی و محمد مهوش (۱۳۹۴)، «آسیب شناسی شاخص سازی مفاهیم اسلامی در معماری اسلامی»، **فصلنامه مطالعات شهر ایرانی - اسلامی**، شماره ۲۱، ۴۷-۵۶.
۶. سلطانزاده، حسین (۱۳۶۲)، **روند شکل گیری شهر و مراکز مذهبی در ایران**، انتشارات آگه، تهران.
۷. فلاحت، محمد صادق (۱۳۸۵)، «مفهوم حس مکان و عوامل شکل دهنده آن»، **نشریه هنرهای زیبا**، شماره ۲۶، ۶۶-۵۷.
۸. قاسمی اصفهانی، مروارید (۱۳۹۴)، **اهل کجا هستیم؟ هویت بخشی به بافت های مسکونی**، انتشارات روزنه.
۹. قاسمی، وحید (۱۳۸۹)، «بررسی تاثیر بافت محلات بر هویت اجتماعی، نمونه موردی اصفهان»، **مطالعات و پژوهش های منطقه های شهری و روستایی**، سال دوم، شماره هفتم، ۱۳۶-۱۱۳.
۱۰. قاضی زاده، سیده ندا (۱۳۹۰)، **حس تعلق در فضای باز مجتمع های مسکونی**، بررسی ارزش های موفق در مجتمع های مسکونی شهر تهران، پایان نامه دکتری، دانشگاه تهران.
۱۱. قطبی، علی اکبر (۱۳۸۷)، «مفهوم هویت و معماری امروز ایران»، **آیین خيال**، شماره ۱۰، ۸۳-۷۸.
۱۲. لیبزاده، راضیه و مهدی حمزه نژاد (۱۳۹۷)، «مدل سازی معنایی در ساختار شهر و بررسی دیدگاه های اسلامی درباره آن»، **فصلنامه مطالعات شهر ایرانی-اسلامی**، سال هشتم، شماره سد و دوم، ص ۴۳-۶۰.
۱۳. نظیف، حسین (۱۳۹۲)، «پایداری اندام های معماری ایرانی در گذار»، **مجله باغ نظر**، سال دهم، شماره ۲۴، ۶۸-۵۷.
۱۴. نقره کار، عبدالحمید (۱۳۹۱)، «تحقیق پذیری هویت اسلامی در آثار معماری»، **مطالعات شهر های ایرانی اسلامی**، شماره ۷، ۱۲-۵.
۱۵. نقی زاده، محمد (۱۳۷۹)، «رابطه هویت سنت معماری ایران با مدرنیسم»، **نشریه هنرهای زیبا**، شماره ۷، ۹۱-۷۹.
۱۶. نقی زاده، محمد (۱۳۸۵)، «مدخلی بر تبیین معنای معماری»، **دوفصلنامه مدرس معماری**، دوره ۱ شماره ۱، ۹۵-۸۱.
۱۷. نورتقانی، عبدالمجید (۱۳۹۵)، «ساخت، رواسازی، پایاسازی ابزار رمزگشایی انتظام معنای مسکن ترکمن»، **فصلنامه مسکن و محیط روستا**، دوره ۳۵، شماره ۱۵۶.

18. Alexander. Christopher. (1977), *A Pattern Language, Town, Buildings, Construction*, Oxford University Press.
19. Coolen, Henny. (2011): *The meaning of dwelling features conceptual and methodological issues*, Thesis Delft University of Technology.
20. Després, C. (1991), *The meaning of home: Literature review and directions for future research and theoretical development*. *Journal of Architectural and Planning Research*, 8, 96-155.
21. Gehl, yan. (2008), *Life in the space between the buildings*.
22. Gustufson, per (2001), "Meaning of Place:Everyday Experience and Theoretical Conceptualizations", *Journal of Environmental Psychology*, vol 21, 5-16.
23. Lewicka, Maria.(2011): *Place attachment :How far have we come in the last 40 years?*, *Journal of Environmental Psychology*.
24. Hayward, d. G(1975), *Home as environmental and psychological concept* . *Landscape*, 20, 2-9.

Recognition of the semantic components the Iranian-Islamic city Alleys; Case study: Historical context of Sari city

Rasoul Abdi Malek Kalaei

Ph.D Student, Art University of Isfahan, Iran.

Abdolmajid Noortaghani

Assistant Professor, University of Golestan, Iran.

Mahdi Sadvandi *(Corresponding Author)

Assistant Professor, Art University of Isfahan, Iran.

* E-Mail: saedvandi@yahoo.com

Abstract:

In addition to its functional role to provide communication and access to the venue of social and cultural activities, for a long time, the alley was considered as an important part of urban spaces in the context of Iranian cities. Many of these social behaviors are based on a set of meanings. For this research, the alleys of the historical context of Sari city were selected as a physical-cultural case study, because this city has a long history from pre-Islamic to the post-Islamic urban planning undergoing various changes. This research is based on the exploratory factor analysis research method which is a branch of correlation research and has been done by the analysis of covariance matrix method. This research seeks to explore the system of hidden meanings behind the current behaviors and activities in the alleys of the historical context of this city. In order to obtain appropriate measurement tools, a number of semi-structured interviews were conducted with a number of residents and some of the meanings of the alley were extracted from the results. By observation method, current activities in the alleys were recorded during the research period and the results were implemented in the objective-content table. The obtained meanings were completed with documentary sources and then a preliminary questionnaire was prepared and distributed among the statistical sample and the preliminary results were obtained. According to the results, the questionnaire was edited and the final questionnaire was prepared and distributed among the statistical population and the final results extracted. The results of the research show the continuity of tradition and social values derived from Islamic teachings in combination with Iranian culture in historical contexts. Gaining respect and social approval are other most important values of living in this place with the pattern of Iranian-Islamic culture. In the final research model, the role of other effective components in the formation of the network of alley meanings is shown.

Keywords: Meaning components, meaning regulation, alley, historical context.